

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.27>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРІВ, УКЛАДЕНИХ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Менджул М.В.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0000-0002-3893-4402

e-mail: mendzhul.marija@uzhnu.edu.ua

Менджул М.В. Окремі аспекти нотаріального посвідчення договорів, укладених при здійсненні внутрішньо переміщеними особами права на підприємницьку діяльність в умовах цифровізації.

Вказується, цифровізація охопила різні сфери суспільного життя, у тому числі підприємницьку діяльність та нотаріальне посвідчення правочинів.

У рамках статті представлено трансформаційні впливи на нотаріальну діяльність, важливість при цьому впровадження подальших реформ у контексті європеїзації для гарантування повоєнного відновлення України, створення сприятливих інвестиційних умов для розвитку підприємницької діяльності, у тому числі для ВПО. Виявлено статистичні дані, що відображають міграційну кризу у масштабах Європи та водночас проблеми вимушеного внутрішнього перемщення цілих родин, переважно жінок із дітьми, осіб похилого віку.

На основі зібраних емпіричних даних та проведеного дослідження виявлено, що серед ключових потреб ВПО у Закарпатській області є питання доступу до житла, інших засобів для існування, ліків, медичної допомоги, соціальних послуг та допомоги, правничої та психологічної допомоги тощо. Виявлено, що тільки 11,9% опитаних ВПО задоволені своєю занятістю, а переважна більшість із них є найманими працівниками (отримують пенсії чи соціальні виплати) та тільки 2,8% мають дохід від підприємницької діяльності. Доведено, що на покращення вказаного показника має бути спрямована як державна, рефмована відповідна регіональна політика по інтеграції ВПО. Запропоновано впроваджувати успішний досвід «бізнес-інкубаторів» для ВПО із паралельним запровадженням податкових пільг, інвестиційних бонусів у вигляді пільгової чи безоплатної передачі у користування для підприємництва, землі чи інших приміщень, що перебувають у власності територіальних громад.

Встановлено позитивне значення для майбутнього відновлення України «Єдиної державної електронної системи е-нотаріату», що має сприяти максимальному спрощенню можливості електронного нотаріального посвідчення договорів, зокрема і у сфері підприємницької діяльності.

Доведено доцільність розробки програм для розвитку підприємництва на державному рівні та рівні окремих громад, комплексної підтримки для відкриття власної справи та здійснення права на підприємницьку діяльність ВПО.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, право на підприємництво, підприємницька діяльність, нотаріальна діяльність, нотаріальне посвідчення, договір, цифровізація.

Mendzhul M.V. Certain aspects of notarization of contracts concluded when internally displaced persons exercise their right to entrepreneurial activity in the context of digitalization.

It is indicated that digitalization has covered various spheres of public life, including entrepreneurial activity and notarial certification of transactions.

The article presents the transformational impacts on notarial activities, the importance of implementing further reforms in the context of Europeanization to guarantee the post-war recovery of Ukraine, the creation of favorable investment conditions for the development of entrepreneurial activity,

including for IDPs. Statistical data reflecting the migration crisis on a European scale and at the same time the problems of forced internal displacement of entire families, mainly women with children, and the elderly, are revealed. Based on the collected empirical data and the conducted research, it was found that among the key needs of IDPs in the Transcarpathian region are issues of access to housing, other means of livelihood, medicines, medical care, social services and assistance, legal and psychological assistance, etc. It was found that only 11.9% of the surveyed IDPs are satisfied with their employment, and the vast majority of them are employees (receive pensions or social benefits) and only 2.8% have income from entrepreneurial activity. It is proven that the improvement of this indicator should be aimed at both the state and the reformed regional policy on the integration of IDPs. It is proposed to implement the successful experience of «business incubators» for IDPs with the parallel introduction of tax benefits, investment bonuses in the form of preferential or free transfer for use for entrepreneurship, land or other premises owned by territorial communities.

The positive significance for the future restoration of Ukraine's «Single State Electronic System of E-Notary» is established, which should contribute to the maximum simplification of the possibility of electronic notarial certification of contracts, including in the field of entrepreneurial activity.

The feasibility of developing programs for the development of entrepreneurship at the state level and the level of individual communities, comprehensive support for opening one's own business and exercising the right to entrepreneurial activity by IDPs is proven.

Key words: internally displaced person, right to entrepreneurship, entrepreneurial activity, notarial activity, notarial certificate, contract, digitalization.

Постановка проблеми. Цифровізація охопила різні сфери суспільного життя, у тому числі підприємницьку діяльність та нотаріальне посвідчення правочинів.

Повномасштабна війна в Україні стала тією загрозою, що спричинила окрім руйнацій, також значну міграційну та демографічну кризу. Понад 7 млн. українців виїхало закордон, але і близько 5 млн. – стали внутрішньо переміщеними особами в середині держави. За офіційними даними, наданими Департаментом соціального захисту населення Закарпатської ОВА, станом на 3 лютого 2025 року у Закарпатській області 125003 осіб стоять на обліку та мають статус ВПО, із них: 86 925 сімей (з яких 185 – багатодітні родини), 44 007 – чоловіків та хлопців, 80987 – жінок та дівчат. У розрізі віку та інших особливих потреб, статистика наступна: дітей до 18 років – 36 556, осіб із інвалідністю – 4708, пенсіонерів – 18 242 особи. Найбільше ВПО у м. Ужгороді (27871 особа), м. Мукачево (15 955 осіб), Хустській громаді (6547), Берегівській громаді (5471), Виноградівській громаді (4741), Свалявській громаді (2894), Вишкові (2779), Тячевській громаді (2083), Перечинській (2012) та інших громадах. Проте це тільки офіційні дані, реальні цифри говорять про вдвічі більшу кількість переселенців, проте не всі із них стають на офіційний облік. Враховуючи, що війна триває три роки, більшість із внутрішньо переміщених осіб не повернуться у місця свого проживання, ще минулорічні дослідження міжнародних організацій показували, що до 60% ВПО залишаться у приймаючих громадах. З огляду на це вкрай важливим є їх інтеграція у громади, пошук роботи та розвиток підприємництва. За таких умов актуальним є комплексні дослідження, які б враховували проблеми релокованих бізнесів, можливості для підприємницької діяльності, а також які проблемні аспекти по нотаріальному посвідченню правочинів супроводжують цю діяльність в умовах цифровізації.

Стан опрацювання. Серед українських вчених на разі є окремо дослідження проблем впливу цифровізації на різні суспільні сфери, зокрема процеси електронного врядування [1], управління підприємствами [2], сфери послуг [3], публічне управління [4], трансформацію у сфері регулювання майнових та особистих немайнових відносин [5] тощо. При цьому чимало наукових досліджень проблем здійснення ВПО окремих прав, у тому числі у сфері соціального забезпечення [6], права власності [7], врахування міжнародних стандартів для покращення статусу внутрішньо переміщених осіб [8], висвітленню окремих проблем у їх правовому статусі [9] тощо. Окремо вчені аналізують питання впливу цифровізації на нотаріальну діяльність [10], у тому числі і під впливом процесів євроінтеграції [11].

Водночас у аспекті релокації бізнесу, відновлення України, інтеграції ВПО, розвитку для цього підприємництва, а також тих трансформаційних процесів нотаріального посвідчення правочинів під впливом цифровізації, які мають місце та важливі для підприємницької діяльності, недостатньо відповідних комплексних досліджень.

Метою статті є системний аналіз трансформаційних впливів цифровізації на правове регулювання нотаріального посвідчення правочинів, які укладаються у сфері підприємницької діяльності ВПО, розробка відповідних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. У січні 2025 року було здійснено опитування ВПО у громадах Закарпаття, які найбільше прийняли ВПО. Загалом громадська організація «КАПЛ «ВЕСТЕД» у співпраці із Радами з питань ВПО опитала 643 особи, з яких 97,2% стоять на офіційному обліку і мають статус ВПО, 89,1% становили жінки, 10,9% чоловіки. У рамках дослідження складно було досягти гендерного балансу, з огляду на мобілізацію, а також, що серед переселенців переважають жінки та діти. По віку, найчисельніша кількість опитаних від 36 до 45 років (38,6%), 46-55 років (18,8%), 26-35 років (17%), до 25 років (14,8%), віком понад 56 років (10,8%). Із опитаних 56,8% перебувають у шлюбі, 21 % має 1-2 дітей, 12,5% має трьох та більше дітей. Щодо рівня освіти, то серед опитаних: вища освіта у 39,2%, професійно-технічна освіта у 22,2%, фахова перед вища освіта у 5,1%, не отримували освіти 2,3%, інші – здобувають освіту вперше, чи проходять перекваліфікацію. Щодо матеріального становища, то переважній більшості вистачає тільки на їжу, навіть придбати одяг важко (60,2%), таких, що зазначили, що їм ледь вистачає на їжу – 15,3%, тільки 13 % вказали – що їм вистачає, на їжу, одяг та інші потреби, таких, що вистачає на все, – 0,6%, інші сказали, що їм важко відповісти. Серед основних джерел доходів ВПО назвали заробітну плату (47,2%) та допомогу на проживання від держави (49,4%), серед інших відповідей також – пенсія, аліменти, державні соціальні виплати. При цьому тільки у 2,8% є дохід від підприємницької діяльності.

Щодо ключових потреб ВПО у Закарпатській області, то проведене дослідження показало, що у питанні житла: незадоволені потреби взагалі у 27,3% опитаних, 19,9% вказали відповідь – «радіше не задоволені», тільки 32,4% – відповіли, що скоріше задоволені потреби, тільки 1,1% сказали, що не мають потреби у житлі. Зовсім не задоволені потреби у: доступі до їжі – 8,5%, одязі/взутті – 16,5%, засобах гігієни – 10,2%, предметах побутової техніки – 20,5%, ліках – 19,9%, медичній допомозі – 9,1%. Інші відповіді передбачають переважно тільки часткове задоволення вказаних потреб.

Значна частка опитаних також підтвердили потребу у соціальних послугах та допомозі (28,4%), правовій допомозі (10,8%), психологічній допомозі (8,5%), адміністративних послугах (8%). Щодо питання про працевлаштування, то тільки 11,9% задоволені своєю занятістю, 29,5% вказали, що не потребують працевлаштування, 23,9% відповіли – «радіше задоволені», 15,9% – «радіше незадоволені», 12,5% – «взагалі не задоволені».

Серед опитаних респондентів, 76% – не планують у найближчі 6 місяців змінювати місце проживання, 19% – не може дати відповідь, інші планують або переїхати у іншу громаду Закарпаття, або закордон. З основних причин для переїзду – відсутність або заробітку (14%), або житла (35,1%).

Вказані результати дослідження важливі у контексті нашого наукового аналізу, оскільки показують значну потребу у матеріальних ресурсах для ВПО, зайнятості, оскільки для переважної більшості людей не вистачає коштів для задоволення базових потреб. Вказану ситуацію можна було б покращити через розвиток підприємництва та власної справи серед ВПО, надання пільгових умов у оподаткуванні, доступу до землі, комерційних приміщень. Проведене опитування, показує, що ВПО переважно є найманими працівниками, отримують пенсії чи соціальні виплати, при цьому тільки 2,8% мають дохід від підприємницької діяльності. Саме на покращення вказаного показника має бути спрямована як державна, так і регіональна політика по інтеграції ВПО, що має передбачати надання не тільки безкоштовного консультування, а щось на зразок «бізнес-інкубаторів» для ВПО із паралельним запровадженням податкових пільг, інвестиційних бонусів у вигляді пільгової чи безоплатної передачі у користування для підприємництва, землі чи інших приміщень, що перебувають у власності територіальних громад.

Окрім того, важливим є оформлення правочинів, що супроводжують підприємницьку діяльність. При цьому вони мають бути як мінімум оформлені письмово, а у випадку, коли стосуються цінного майна, одна із сторін наполягає на цьому, також і нотаріально посвідченими.

Проведене «Порівняльне дослідження цифровізації нотаріату», звіт за результатами якого був опублікований в жовтні 2024 р. продемонстрував, що в нашій державі досить високі показники по загалом цифровізації сфери адміністративних послуг, враховуючи, що ще 2022 року відбувся перехід до високих показників EGDI («Індекс розвитку електронного уряду»), із воночас найбільш

низьким рівнем доходів, 2024 рік – став для України підтвердженням показників, чому сприяло впровадження – «Дія Підпис». Водночас, нотаріальна діяльність визнана такою сферою, яка має бути удосконалена, порівняно із досвідом європейських держав [12].

У процесі євроінтеграції та процесів цифровізації позитивним стало впровадження «Єдиної державної електронної системи е-нотаріату» (постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2023 р., змінена в червні 2024 р.) [13]. При цьому оволі ціним було по'єднання низки державних реєстрів та формування електронної системи е-нотаріату, яка включає пов'язані інформаційні-комунікаційні системи, що діють як об'єднана пов'язана система із автоматизованими нотаріальними процесами, забезпечити єдину систему по накопиченню, обробці та зберіганню даних, гарантування захисних механізмів, обліку, використання інформації. Включення інформації до єдиної державної системи е-нотаріату, сприяє як створенню нотаріальних (привіряних до них) документів, що містять електронні ідентифікатори, гарантують доступ до нотаріальної інформації та збереження нотаріальної таємниці. При цьому, необхідне максимальне запровадження і спрощення можливості електронного нотаріального посвідчення договорів у сфері підприємницької діяльності, що важливо для інвестиційного прискореного відновлення України.

Висновки. Відновлення повоєнне України має супроводжуватися системною зміною міграційної та демографічної політики, створенням привабливих умов для інвестиційного розвитку, підприємницької діяльності, що можливо тільки за умови панування принципу верховенства права, у тому числі гарантування рівності, справедливості та правової визначеності, ефективного судового захисту, податкової стабільності, спрощення нотаріального посвідчення правочинів із впровадження електронних технологій та гарантуванням захисту інформації, створення умов для швидшої інтеграції переселенців у приймаючих громадах. При цьому важливою є також розробка програм для розвитку підприємництва на державному рівні та рівні окремих громад, комплексної підтримки для відкриття власної справи та здійснення права на підприємницьку діяльність ВПО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діджиталізація в Україні: електронне врядування та держпослуги. URL: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/pislya91/digitalizaciya-v-ukraini> (дата звернення: 17.01.2025 р.).
2. Веретенникова Г.Б., Устименко О.С. Діджиталізація, як інструмент управління підприємством. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, квітень 2021 р. С. 42-43.
3. Світлак І.І. Трансформація цивільних правовідносин з надання послуг в умовах цифровізації: *теоретичні та практичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук*: 12.00.03. Тернопіль, 2021. 36 с.
4. Савченко О.С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022 р. № 2 (76). С. 72–76.
5. Особисті немайнові права особи та права на віртуальні активи в умовах цифровізації: порівняльний аналіз законодавства країн Європейського Союзу: монографія / за редакцією проф., д.ю.н. Булеци С.Б., проф., д.ю.н. Менджул М.В. Ужгород: РІК-У, 2024. 360 с.
6. Басова І.С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: *дис. ... канд. юрид. наук*: 12.00.05. Одеса, 2019. 198 с.
7. Січко Д.С. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 133–143.
8. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.
9. Завальний В.В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 213–217.
10. Порівняльне дослідження цифровізації нотаріату. URL: chrome-extension://efaidnbmnfnkcepmnpcujlgclefindmkaj/https://brdo.com.ua/wpcontent/uploads/2024/10/PORIVNYALNE_DOSLIDZHENNYA_TSYFROVIZATSII_NOTARIATU_finalne-1.pdf (дата звернення: 18.01.2025 р.).

11. Денисяк Н.М. Реформування інституту нотаріату в сучасних умовах євроінтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 547–551.
12. Порівняльне дослідження цифровізації нотаріату. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/PORIVNYALNE_DOSLIDZHENNYA_TSYFROVIZATSII_NOTARIATU_finalne-1.pdf (дата звернення: 19.01.2025 р.).
13. Деякі питання функціонування Єдиної державної електронної системи е-нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.01.2025 р.).